

Punktaletursnotkun á Íslandi

Niðurstöður könnunar punktaletursnefndar Sjónstöðvarinnar 2025–2026

Könnunin um punktaletursnotkun á Íslandi var framkvæmd á vegum punktaletursnefndar Sjónstöðvarinnar með það að markmiði að kortleggja stöðu punktaleturs í landinu, fá fram hugmyndir notenda um hvernig efla megi þjónustu Sjónstöðvarinnar, stuðla að aukinni útbreiðslu og notkun punktaleturs í samfélaginu og afla upplýsinga sem nefndin getur stuðst við í áframhaldandi vinnu. Þátttakendum var skipt í tvo hópa. Annars vegar var rætt við virka notendur punktaleturs sem nota letrið reglulega og hins vegar einstaklinga sem lært hafa punktaletur á fullorðinsárum og nota það þar af leiðandi minna, hafa örlitla sjón eða hafa nýlega verið í punktaletursnámi.

Í báðum tilvikum var um símtalsviðtöl að ræða þar sem starfsmaður skráði svör þátttakenda, og lögð var áhersla á að niðurstöður nýttust nefndinni án þess að rekja mætti þær til einstakra svarenda.

Niðurstöður úr fyrri hópnum, virkum notendum, sýna að stór hluti þátttakenda lærði punktaletur snemma á lífsleiðinni, oft í grunnskóla eða í sérdeild fyrir blind og sjónskert börn, og margir lýsa því að sú færni hafi nýst þeim upp frá því. Dagleg notkun er algeng í þessum hópi og punktaletur nýtist bæði til lesturs og skriftar. Margir nefna sérstaklega að punktaletursskjái, tengdir við tölvur, séu órjúfanlegur hluti af þeirra daglega lífi, t.d. ef þeir vilja slökkva á talgervli, vinna hljóðlaust, eða þegar þörf er á nákvæmni í textavinnu, leiðréttingum og stafsetningu. Nokkrir nefna að í námi sé punktaletur lykilverkfæri, t.d. í stærðfræði, og fleiri nefna að punktaletur styðji við ritlæsi og nákvæmari úrvinnslu texta en talgervlar einir og sér. Merkingar eru jafnframt mikilvægur þáttur í notkun virkra notenda; margir merkja krydd, matvöru, spil, bækur, hurðir, krem eða aðra hluti á heimili og nota punktaletursmerkingar í almenningsskýmum þegar þær eru fyrir hendi, einkum í lyftum og á lyfjum. Um leið kemur fram að merkingar mættu vera á fleiri stöðum og sumir telja að það ætti að vera skylda í opinberum byggingum, sérstaklega á vegum ríkisins, og bent er á að mikilvægt sé að merkingar séu ekki skertar, til dæmis með því að líma yfir punktaletur á umbúðum.

Virkir punktaletursnotendur nota oftár ýmis hjálpartæki svo sem punktaletursskjái og Perkins ritvélar og merkitengur.

Varðandi útprentað efni frá Sjónstöðinni fá margir dagatal og bækur á punktalettri, bæði náms- og afþreyingarefni. Hluti notenda fær minna útprentað efni en áður, kýs frekar að lesa bækur á rafrænu formi, með punktaletursskjá.

Mat á þjónustu Sjónstöðvarinnar er almennt jákvætt, bæði varðandi gæði efnis og aðstoð með tæki, en áberandi gagnrýni í hópnum snýr að biðtíma eftir þjónustu og ósk um að Sjónstöðin setji sér skýr tímamörk, til dæmis lágmarks- og hámarksafgreiðslufrest, og kynni þau fyrir þjónustuþegum. Einstaka athugasemdir koma einnig fram um að villur, til dæmis stafsetningarvillur, geti slæðst inn í útgefið efni. Þegar þátttakendur í fyrri hópnum spá um notkun punktaleturs í framtíðinni er sú spá tvíþætt.

Annars vegar hafa menn áhyggjur af því að tæknin, talgervlar og gervigreind dragi úr hvata til að læra og nota punktaletur, og hins vegar von um að rafræn notkun, sérstaklega punktaleturs skjái, geti styrkt stöðu punktaleturs í námi og vinnu. Nokkrir leggja áherslu á að nefndin vinni markvisst að kynningu punktaleturs og hvetji fólk til að læra það, ekki síst vegna hagnýts gildis þess í minnispunktum, merkingum og sjálfstæði.

Seinni hópurinn, þ.e. þeir sem nota punktaletur minna, hefur í öllum tilvikum lært lettrið síðar á lífsleiðinni og flestir í þeim hópi hafa einhverja sjón, mis mikla.

Flestir hafa sótt nám á Sjónstöðinni á árunum 2012–2018, og jafnvel nýlegt nám á árunum 2021–2024. Sumir hafa stundað námið í gegnum fjarfundabúnað vegna búsetu fjarri Reykjavík, og hafa þá fengið námsefni til æfinga á milli tíma. Í þessum hópi sést skýr munur á því hvernig fólki gengur að ná tökum á lestri annars vegar og skrift hins vegar. fleiri lýsa því að þeir eigi auðveldara með að ná tökum á að skrifa punktaletur sérstaklega með tækjum eins og Hable (símafjarstýringu) Og punktaleturskjá með lyklaborði.

Margir segjast eiga í meiri erfiðleikum með lestur þar sem hann krefjist meiri æfingar og næmni í fingrum sem tekur lengri tíma að þjálf.

Sumir segjast kunna stafrófið vel en vera óöruggari með greinarmerki, og tölur eru endurtekið nefndar sem áskorun, sérstaklega langar talnaraðir, þar sem þarf að hugsa sig vel um til að vera viss. Þreyta er líka algengur þáttur hjá þeim sem eru að byggja upp lestrarfærni eða lesa hægt; hún lýsir sér meðal annars í þreytu í fingrum eða úlnlið, höfuðverk eða því að stafir fari að „ruglast“ eftir ákveðinn tíma. Samt er áhugavert að jafnvel þegar reglulegur lestur er sjaldgæfur nýtist punktaletur oft í afmörkuðum tilgangi, til dæmis til að lesa merkingar í lyftum, þekkja lyf, eða nota merkt spil og merkingar á heimili. Nokkrir nefna að þeir lesi sjaldan samfelldan texta á punktalettri, en lesi jafnvel ýmis konar merkingar daglega eða noti Hable símafjarstýringu til að senda skilaboð á síma.

Þegar kemur að kennslu og námi í seinni hópnum er eitt þema sérstaklega áberandi: skipulag, samfella og eftirfylgd skipta sköpum. Þeir sem lýsa góðri reynslu tala um reglulega tíma, skýr verkefni og gott kennsluefni, en aðrir segja að vantað hafi meira utanumhald og eftirfylgd, sérstaklega varðandi aðgengi að verkfærum og gögnum til að æfa sig heima þegar formlegum

tímum lauk. Einnig kemur fram ósk um betra samspil innan þjónustunnar, þannig að ef einstaklingur er í punktaletursnámi séu aðrir lykilaðilar, til dæmis bókagerð og hjálpartækjateymi, meðvitaðir um stöðuna og geti stutt við ferlið með efni og tækjum. Leshópar eru nefndir sem hvetjandi úrræði sem styðja við viðhald færni og gefa félagslegan stuðning, en jafnframt koma fram óskir um meiri yfirsýn og fastari ramma, svo sem fasta tíma, skýrara plan yfir önnina og jafnvel fjölbreyttara og áhugaverðara lesefni fyrir fullorðna, þar sem sumum finnst hvati minnka ef byrjendaefni er barnalegt eða óspennandi. Þjónusta Sjónstöðvarinnar fær almennt jákvæðar umsagnir hjá þessum hópi þegar hún er nýtt, bæði varðandi kennslu, prentun og úthlutun tækja, en gagnrýni snýr fremur að því að þjónustan þurfi að styðja betur við „næstu skref“ og gera fólki auðveldara að halda áfram sjálfstætt.

Í samanburði hópanna birtist þannig skýr mynd af ólíkum þörfum og áherslum. Virkir notendur hafa oft byggt upp færni snemma og nota punktaletur daglega, gjarnan bæði til lesturs og skriftar, með sterkri áherslu á hagnýtingu í námi, vinnu, leiðréttingum og sjálfstæði í daglegu lífi. Þar er þjónustubörfin helst tengd fyrirsjáanleika í framleiðslu og afhendingu efnis og skýrari viðmiðum um afgreiðslutíma. Seinni hópurinn sýnir hins vegar breiðari inngang inn í punktaletur, oftast seinna á lífsleiðinni, og þar er færnin oft brotakenndari: skrift getur verið til staðar án þess að lestur sé kominn á sama stig, og helstu hindranir tengjast lestrarhraða, næmni, þreytu, greinarmerkjum, tölum og því að námi sé ekki haldið nægilega samfelld utan kennslutíma. Þessi hópur kallar því frekar eftir skipulagðari námsleið, meiri eftirfylgd, aðgengi að æfingagögnum og tækjum heima, og félagslegum stuðningi, til dæmis í hópum, sem getur aukið seiglu og viðhald.

Þrátt fyrir þennan mun er samhljómur milli hópa um nokkur lykilatriði: punktaletur eflir sjálfstæði, t.d. hvað varðar merkingar og í aðstæðum þar sem þörf er á nákvæmni. samfélagslegt aðgengi að punktalettri mætti vera meira og markvissara, sérstaklega í opinberum byggingum og almenningsskrárum; og tækniþróun er bæði áskorun og tækifæri. Sumir óttast að talgervlar og gervigreind dragi úr áhuga og ritlæsi, en á sama tíma benda margir á að tækni eins og punktaletursskjáir og jafnvel Hable geti skapað brú milli punktaleturs og nútímanotkunar og gert fleirum kleift að tileinka sér að minnsta kosti grunnfærni sem nýtist í daglegu lífi. Heildarniðurstaða könnunarinnar er því að framtíð punktaleturs á Íslandi ræðst að miklu leyti af því hversu vel tekst að halda utan um nám og viðhald færni, efla sýnileika og notkun í samfélaginu og tryggja að þjónusta og ferlar styðji bæði virka notendur sem treysta á punktaletur daglega og þá sem vilja byggja upp færni, jafnvel smám saman, samhliða tækniþreyingum og breyttum aðstæðum.